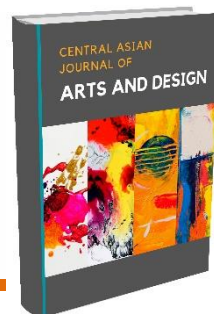

International Scientific and Practical Conference on the
topic: " Sustainable Architecture – Challenges and
Achievement of the Present and Future"

XIX -ASR OXIRI — XX -ASR BOSHLARIDA TURKISTON ME'MORCHILIGIGA ROSSIYA
VA YEVIROPA MADANIYATINING TA'SIRI. (FARG'ONA SHAXRI MISOLIDA)

N.Z.Muminova

Farg'ona politexnika Instituti doktoranti

Ilmiy raxbar a.f.d. prof. O.Salimov

muminova1706@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada mustamlaka Turkiston me'morchiligi rivojiga Yevropa madaniyat uslubining kirib borishi masalalari yoritilgan.

Аннотация: в данной статье рассматривается проникновение культуры европейского стиля и развитие колониальной туркестанской архитектуры.

Abstract: given article illuminates the questions of the penetration european stilet to cultures in development of the architecture of colonial Turkestan.

Kalit so'zlar: ters, me'morchilik, madaniyat, kommunikatsiya tizimi, hukmdorlar, mustamlaka, taraqqiyot, Sharq Uyg'onish davri.

Ключевые слова: тери, архитектура, культура, коммуникационная система, правители, колониализм, развитие, Восточное Возрождение.

Keywords: ters, architecture, culture, communication system, rulers, colonialism, development, Eastern Renaissance.

Milliy merosning rivojlanishi, odatda, o'zining boy o'tmishiga ega bo'lgan tarixiy uslublardan birining rivojlanishi sifatida qaraladi. XIX-XX asrlarning ikkinchi yarmidagi Turkiston shahar va qishloqlarining turmush tarzi tubdan o'zgardi. Yangi shaharsozlik tamoyillari, yangi ansambl va blok ichidagi yechimlar, yangi turdagi jamoat, turar-joy, sanoat va boshqa binolar paydo bo'ldi, ular uchun ilgari prototiplar mavjud emas edi. Shahar tuzilishi, kommunikatsiya tizimi, suv ta'minoti, sug'orish, sanitariya, quyoshdan himoya qilish va shahar hayoti bilan bog'liq barcha narsalar me'morchilik uchun shunday muammolarni keltirib chiqaradiki, milliy uslubni ifodalash masalasi sof badiiy bo'lib qolmaydi.

O'rta Osiyo me'morchiligida mustamlakachilik tuzumi o'rnatilgandan keyin muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Diniy binolar qurilishi yo'qoladi, muhtasham karvonsaroylar, masjidlar, madrasalar, maqbaralar. O'rta asrlarda bo'lsa O'rta Osiyo hukmdorlari, ruhoniylarning hamdardligi va qo'llab-quvvatlashini qozonishga harakat qilishdi va o'zlari haqida xotira qoldirib, ulug'vor qabrlar va sobori masjidlar qurilgan, keyinchalik esa bunday sarmoya minimal bo'lib qoldi [1, c.18].

E-mail address: editor@centralasianstudies.org

(ISSN: 2660-6844). Hosting by Central Asian Studies. All rights reserved..

Turkiston general-gubernatorligi hududida ham o'ziga xos me'morchilik rivojlangan. Eski shaharlarning o'sishi va yangilarining paydo bo'lishi rozilikni talab qildi qurilishda ma'lum tartib va me'moriy shakllar qoidalari. 19-asrning oxiridan boshlab har bir shahar shaharning bosh me'mori lavozimini kiritdi, kim bo'lishi kerak me'morchilik me'yorlarining barcha talablari bajarilishini qat'iy nazorat qilish edi. Biroq bu erda ular me'morchilik san'atining nozikliklariga juda kam e'tibor berishdi va ko'proq qurishdi ma'lum bir maqsadli amaliy binolarning bir qismi - maktablar, ma'muriy binolar va boshqalar. Bu davrda yangi texnikalar ishlab chiqiladi amalga oshirishga asoslangan zamon ruhiga mos shaharsozlik metall va beton.

Merosning rivojlanishiga arxitektura va badiiy tadqiqotlar yordam berdi XIX - XX -asrlarning ikkinchi yarmida Turkistonning shaharsozlik madaniyati, ilmiy-tadqiqot institutlari tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu muassasalar quyidagilarni aniqladilar:

- hunarmandchilik markazlarida vujudga kelgan ko'p asrlik shaharsozlik madaniyati ishlab chiqarish, savdo va qishloq xo'jaligi sun'iy asoslangan sug'orish;

- yuqori darajada rivojlangan arxitektura va shaharsozlik nazariyasi olingan Sharq Uyg'onish davrining eng yuqori ifodasi va yozuvlarda keltirilgan olimlar - ensiklopediyachilar, me'morlar uchun risolalarda, yodgorliklarda hozirgi kungacha saqlanib qolgan shaharsozlik san'ati va me'morchiligi.

Turkiston me'morchiligi rivojlanishining dastlabki bosqichi tonozli-ark tektonikasida keltirilgan diniy me'morchilik shakllaridan foydalanish bilan tavsiflanadi. Bu davr ilg'or tamoyillar bilan to'la bo'lgan turar-joylar va mahalla masjidleri arxitekturasiga murojaat bilan almashtirildi. Ayvonlar me'morchiligi me'morning funksional maqsadi, yo'nalishi va kompozitsion dizayniga qarab juda xilma-xil tarzda taqdim etilgan: antoviye - bir ustunli, ikki ustunli, ko'p ustunli, ong - ayvanlar (shamol tutuvchilar), ters - ayvonlar, ikki tomonlama, uch qirrali ayvonlar, nim - ayvanlar va shipanglar. Ularning barchasi o'sha davrdagi mahalliy me'morchilik maktablariga xos bo'lgan uslubiy xususiyatlarga ega edi [2, 21-24-betlar].

Turkiston shahar san'atida merosning rivojlanishi o'z ifodasini topgan an'anaviy sun'iy sug'orishdan foydalanish, tizim yaratishda katta va kichik suv omborlari (Komsomolskiy bog'i - Toshkentdagi ko'l (hozir) Milliy bog'), Navoiy markazidagi suv-yashil ansambli, kichik tizimlar zamonaviy shahar mikrorayonlaridagi suv omborlari).

Bu sanitar-gigiyena talablariga rioya etilishida aholi punktlarini rejalashtirish va rivojlantirish, qurilish uchun hududlarni tanlashda ham o'z ifodasini topdi;

- o'sha vaqt uchun zamonaviy rejalashtirish standartlari tufayli, lekin Ibn Sinoning kontseptsiyasiga taalluqli bo'lib, u shunday yozgan edi:

- "Tanlaganga yashash joyi, u erda tuproq qandayligini, er qanchalik baland ekanligini bilishingiz kerak yoki past, ochiq yoki yopiq, u erda suv nima, suvning moddasi nima, ichida qanchalik ochiq va tashqarida, balandmi yoki pastmi.

U bilishi kerak ma'lum bir joy shamollar uchun qulaymi yoki havzadami va qanday shamollar bor - ular sog'lom sovuqmi, shuningdek, mahallada qanday dengizlar bor, botqoqlar, tog'lar va buloqlar..." [3, 26-32-betlar].

Shuni ham ta'kidlash kerakki, XIX asrning ikkinchi yarmi - XX asr boshlarida katta mudofaa inshootlari va fuqarolik inshootlarini qurishga e'tibor qaratildi, binolar mudofaa inshootlari minorali

shahar darvozalaridan, kemerli kirishlar, qirrali parapetlar. Tashqi tarkibda ko'plab gumbazlar hukmronlik qilgan - Temur davri merosi.

Arxitektura masjidlari, maktablar, madrasalar an'anaviy, ammo o'ziga xosligicha qoldi binolar ichidagi bezaklar. Fuqarolik va xalq uy-joy me'morchiligida alohida ajralib turardi bir qancha mahalliy maktablar - Farg'ona, Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xiva - mahalliy hisobga olingan holda o'ziga xos xususiyatlari bilan an'analar va iqlim sharoitlari. Fuqarolik tuzilmalari orasida ustunlik qildi yopiq bozorlar, hammom va suv omborlari [4, 26-bet].

Hukmdorlar saroylarida, boylarning uylarida o'yilgan eshik va ustunlar, bo'yalgan shiftlar, ganch o'ymakorligi, qo'shimchalar va bezakli bo'yash yuqoridagilarning yorqin misoli - XIX asr oxiri me'moriy yodgorliklari XIX - asr boshlari Toshkentda: Zangi-ota masjidi Zangiota qoziy tomonidan 1870 yilda qurilgan bosh majmua tarkibiga kiradi.

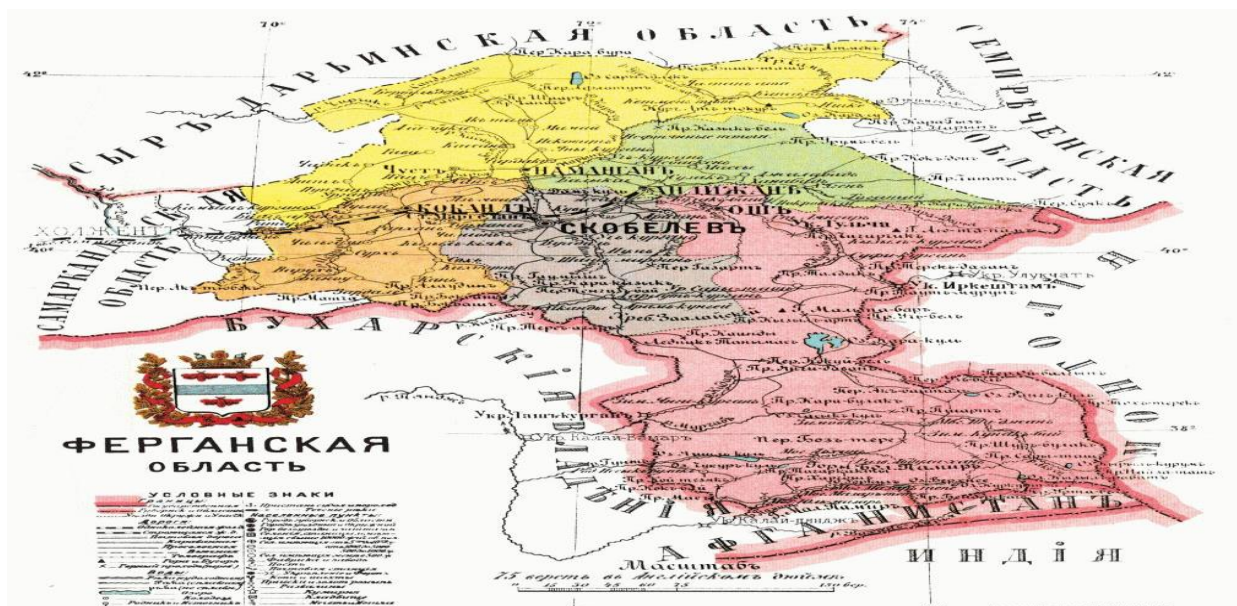
Masjid janubi-g'arbiy tomondan maqbara oldidagi hovlini yopadi. 1914-15 yillarda. Masjid ta'mirlandi va qisman qayta qurildi: ayvon qayta ishlangan, tomi o'rnatildi galereya tepasida janubiy jabha qayta yotqizilgan.

Eski Toshkentning janubiy qismida, sobiq darvozalardan uncha uzoq bo'lmagan joyda joylashgan Beshagacha, Abdulqosim madrasasi qadimiy me'morchilikning go'zalligini yodga solidi Toshkent. Arxeologik tadqiqotlar, tarixiy hujjatlar va xalq Rivoyatlarda aytilishicha, Abdulqosim madrasasining "birinchi toshi" bo'lgan XIX-asr oxirida tashkil etilgan. Abdulqosim madrasasi - buyuk mutafakkir Abdulqosimxon haykali uning davri 1908 yilgi etnografik materiallarda N. Ostroumov tasvirlangan.

Bu yodgorlik nafaqat mashhur bo'lgan eng sharaflilar qarorgohlardan biri sifatida Toshkentda, balki uning atrofida ham"[4, 26-b.]. Bir paytlar Abdulqosim madrasasida kabi buyuk shaxslarni o'rgangan: o'zbek romanchilik maktabining asoschisi Abdulla Qodiriy, birinchi Munavvar qori universiteti asoschisi Abdurashidxonov, dramaturg G'ulom Zafariy va professor Abdurauf Fitrat[5].

O'rta Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olinishi bilan Turkiston me'morchiligi kirib kela boshladi rus shaharsozlik an'analari va tamoyillari. Yangi shaharlar paydo bo'ldi harbiy - ma'muriy markazlarga aylandi va ularning ba'zilari oxir-oqibat aylangan juda yirik sanoat va savdo markazlari. Yangi shaharlar (Skobelev, hozir Farg'ona, Yangi Buxoro, hozirgi Kogon) va bepul rivojlanmoqda eski hududlar (Andijon, Samarqand, Toshkent) muntazam ravishda qurilgan rejalari, eski shaharlardan farqli o'laroq, asta-sekin, o'z-o'zidan va rivojlangan tor ko'chalar, ko'p sonli bo'laklar va o'lik nuqtalar.

Arxeologik qazishmalar shuni ko'rsatadiki, bu yerda asosan hunarmandlar yashagan. Bular tunukachilar, misgarlar, kamonchilar, temirchilar, terichilar, ipakchilar, to'quvchi, duradgorlar, kulollar edi. Vodiyning unumdor hududlarida meva, uzum, bug'doy, zig'ir, paxta yetishtirilib, sotilgan. Ipak yo'lining savdo karvonlari Jalolobod, O'sh orqali o'tgan. Asosiy qism. Nisbatan sokin, osoyishta hayot 19-asrning so'nggi choragida Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo va Qo'qon xonligiga, shuningdek, Farg'ona vodiysiga bostirib kirishi natijasida vayron bo'ldi.

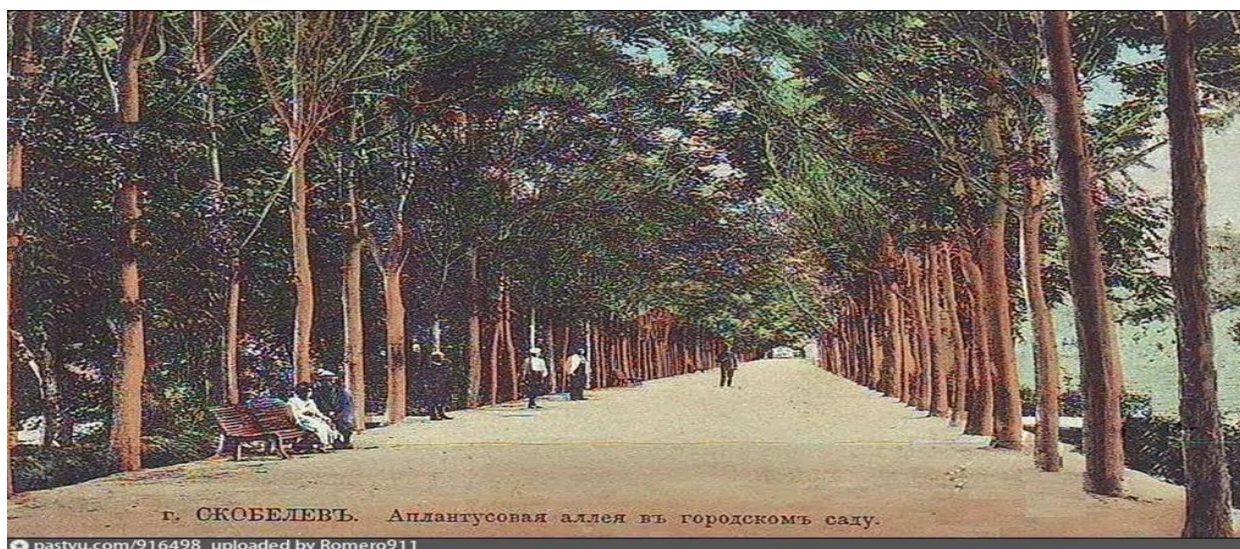

Yangi shaharning eskizlari ko'rinishidagi rejasini Admiralty, Qishki saroy va Sankt-Peterburgdagi bir nechta binolarni, shuningdek, Tsarskoye Selodagi Ketrin saroylarini loyihalashtirgan rus arxitektori Rastrelli tuzgan. Shaharsozlikda yer osti suvlariga yaqinlik muammosini hal qilish uchun bir qancha takliflar kiritildi. Shaharda ko'chatlar, ya'ni chinor, o'rik, yong'oq ko'chatlari ekish taklifi bildirildi. Tanlov chinorlarga tushdi. Shunday qilib, yer osti suvlarini oqizish uchun chinorlar ekilgan. Oradan bir necha yil o'tib chinorlar shaharga o'zgacha ko'rk bag'ishladi, bu drenaj usulini taklif qilgan Marg'ilon shahrida yashovchi Muhammadxalil Madazimov Makkaga yo'llanma bilan taqdirlandi. Shaharda yuz yillar davomida

shaharga chiroy bag'ishlagan chinorlar shunday paydo bo'ldi.

Xulosa. Shunday qilib, yana bir bor ta'kidlash kerakki, Markaziy Osiyo Rossiya uchun ikkinchi o'rinda turadi XIX asrning choragi iqtisodiy jihatdan muhim hudud bo'lib, uni o'zlashtirgan chor hukumati savdo bozorlarini kengaytirib,

yangi bozorlarga ega bo'lishi mumkin edi xom ashyo manbalari, shuningdek, bu vaqtga kerak hozirgi O'zbekiston davlat-hududiy tuzilishining asosi edi.

Bu davr san'ati estetik g'oyalar va badiiylikni, o'zbek xalqining o'ziga bo'lgan intilishlari tarixan shakllangan asr oxiriga kelib to'liq mustaqillikka erishgan davlatchilikni qadar kuchayib ketishining oldini olish Britaniyaning Markaziy Osiyoga kirib borishi.

XIX asr oxiri - XX asr boshlari arxitekturasini bilan yangisining, o'rta asr o'zbek me'morchiligi an'analarini uyg'unlashtirgan yo'nalish qurilishning zamonaviy tendentsiyalari, yangi iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar tug'ilishini ifodalaydi. Sovet imperiyasining mavjudligining barcha salbiy xususiyatlari bilan, eng muhimi 1924 yilda respublikamizning tashkil topishini bu davrning natijasi deb hisoblash aks ettiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **Bulatov M.S.** Natsionalnoye naslediye i den's segodnyashniy \ Arxitektura Uzbekistana. Almanax. T.: Izd-vo lit i iskusstva, 1985, s.18

2. **Bulatov M.S.** Natsionalnoye naslediye i den' segodnyashniy \ Arxitektura Uzbekistana. Almanax. T.: Izd-vo lit i iskusstva, 1985, s.21-24
3. **Bulatov M.S.** Ibn Sina i nekotoriye voprosi teorii arxitekturi i gradostroitelstva. Obshchestvenniye nauki v Uzbekistane, № 7, 1986,s.26-32
4. **Bulatov M.S.** Natsionalnoye naslediye i den' segodnyashniy \ Arxitektura Uzbekistana. Almanax. T.: Izd-vo lit i iskusstva, 1985, s. 26.
5. **Salimov A.M.** Arxitektura yodgorliklaridan zamonaviy maqsadlarda foydalanish. – Toshkent.: Fan, 2017. -125 s.
6. **Salimov A.M.** O'quv qo'llanma. Arxitektura yodgorliklarini tiklash va ulardan foydalanish. Toshkent. 2014.
7. [Elektronniy resurs]: URL: http://www.orexca.com/rus/monuments_uzbekistan.shtml.